

УДК 330.564.224

А. А. Мельник,
к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ГОСПОДАРСЬКИЙ АСПЕКТ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Узагальнено теоретичні розробки зарубіжних і вітчизняних науковців щодо сутності підприємництва, визначено його господарський аспект, взаємозв'язок із товарним виробництвом та основні напрями державного регулювання.

The theoretical developments of foreign and domestic scientists on the essence of entrepreneurship have been summarized, its economic aspect, relation to commodity production and regulation highlights have been established.

ВСТУП

З самого початку проведення аграрної реформи у центрі уваги багатьох науковців перебувають питання сутності підприємництва, його становлення та розвитку в аграрній сфері економіки України. Зазначена проблематика досліджувалася такими вченими економістами-аграрниками, як П.М. Макаренко, М.Й. Малік, Л.Ю. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, Л.В. Романова, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк та багатьма іншими.

Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, дотепер відсутнє єдине визначення сутності підприємництва взагалі, його господарський аспект, які саме форми господарювання в аграрній сфері економіки є підприємницькими і якими є інші. Усе це змушує об'єктивніше і уважніше здійснити опрацювання економічних літературних джерел з цієї тематики, визначити критерії підприємництва в господарській сфері, виділити його головні форми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — на основі узагальнення і критичної оцінки опублікованих праць за даним науковим напрямом систематизувати та поглибити теоретико-методологічні засади підприємництва, визначити його господарський аспект, взаємозв'язок із товарним виробництвом та основні напрями державного регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ

У соціально-економічній літературі поняття "підприємництво" вперше з'явилося у XVIII ст. в праці Р. Кантільона (Франція) "Нарис про природу комерції". За радянських часів навіть у спеціальних економічних словниках наведено сутність тільки поняття "підприємницький дохід". Правда, в тлумачному словнику С.І. Ожегова дається двояке визначення сутності терміна "предприниматель": 1) капиталист, владеющий предприятием; 2) предприимчивый человек, делец" [11, с. 502].

На сьогодні більш-менш однозначне визначення поняття "підприємництво" — відсутнє. Узагальнення багатьох публікацій з цієї тематики дає підстави для виокремлення наступних підходів щодо сутності цього поняття.

1. Підприємництво розглядається в контексті людини, котрій притаманні певні властивості, що не є обо-

в'язковими для усіх людей. 3-поміж атрибутивних властивостей підприємця головними є: новаторство, творчість, талант, передбачення, бажання і вміння ризикувати, долати страх і діяти незалежно від процесів, які відбуваються, а самому їх визначити. Така людина стане підприємцем лише за умови, що ці риси вона використовує, тобто має потребу, інтерес та можливість їхньої реалізації у тій чи іншій діяльності.

Й. Шумпетер називає підприємця "творчим руйнівником", який ламає існуючі порядки і головне — одночасно створює нові.

Зрозуміло, що не всі господарюючі суб'єкти є "творчими руйнівниками", тобто здатними робити не те, що роблять інші, і не так, як роблять інші. У зв'язку з цим Й. Шумпетер поділив усіх суб'єктів у сфері капіталістичного господарства на дві категорії — консервативно-традиціоналістську більшість "хазяїв" та новаторсько налаштовану меншість "підприємців", які запроваджують інновації бодай в одному з таких напрямів, як вид продукту, зміна якісних характеристик виробів, методи, засоби або організація виробництва, матеріали, ринки збуту, забезпечення ресурсами. Тому інноватори хоч і становлять відносно невелику частку всіх господарських суб'єктів, але являють собою рушійну силу реорганізації економічного життя на засадах більшої приватногосподарської доцільності [11].

Такий аспект підприємництва виходить за межі господарської діяльності, адже йдеться про особливу складову людського капіталу взагалі. Вона притаманна лише тим людям, у яких вищий енергетичний потенціал порівняно з іншими і використовується він нетрадиційно, постійно ведеться пошук нового в різних видах господарської діяльності. А тому підприємництво виявляється не тільки в господарській, а й в усіх видах діяльності людини. Заповзятливими можуть бути і домогосподарки, а такі професії, як учитель, учений, працівники культури тощо, взагалі за своєю сутністю мають бути такими. Інакше кажучи, щоразу, коли людина виконує дещо нове, робить крок у невідоме, вона є підприємцем. Безперечно, люди значно відрізняються в контексті наділення підприємницькими рисами та їх реалізацією у своїй діяльності. Відповідно градація людей за такими ознаками, як "творчість", "новаторство", за рівнем їх про-

яву практично нескінченна, не має чітких меж, а тому на практиці виділити рівень цих ознак нереально. І тут слід погодитись із думкою тих зарубіжних науковців, які вважають, що не можна вести мову про ціну "одиниці підприємництва", бо такої одиниці не існує [4, с. 13—14].

Разом з тим, підприємництво в контексті особливої складової людського капіталу має важливе науково-практичне значення. В першу чергу, йдеться про всі сфери людської діяльності, про місце й роль в трудових колективах людей зі своєрідною поведінкою — підприємницькою. Її домінантою є інновації. Особливо це стосується менеджерів усіх рівнів, працівників науки і освіти, культури тощо.

Різновидом вищезрозглянутого аспекту підприємництва є тлумачення його сутності як "методу господарювання" [6, с. 1], "особливого, новаторського стилю господарювання, постійний пошук нових можливостей, орієнтація на нововведення" [8, с. 4], "суттєвий чинник розвитку" [3, с. 31]. У цьому випадку підприємця, образно кажучи, переносять тільки у господарську діяльність, у якій використовується його потенціал підприємця (зрозуміло, у позитивному плані).

2. Господарський аспект підприємництва. Підприємництво розглядається, як правило, у контексті ринкової економіки. При цьому чимало науковців вважають, що "...підприємництво є складовою ринкової економіки" [5, с. 5]. "В умовах ринкової економіки провідною формою господарювання... є підприємництво... інституційний сектор економіки..." [2, с. 173].

Підприємництво є "...провідною формою господарювання... особливий вид виробничо-торгівельної діяльності, надання послуг..." [17, с. 54]. Фактично йдеться про те, що у складі ринкової економіки товарні господарства розподіляються на підприємницькі і непідприємницькі. Тобто не всі товарні агроструктури здійснюють новаторські дії, а тому "...не можуть бути віднесені до підприємницьких, бо це не веде до розвитку, прогресу" [13, с. 51].

Товарне виробництво, як відомо, у всіх країнах має дві моделі: 1) капіталістичне (використання найманої праці); 2) просте товарне виробництво (йому притаманна тотожність власності і праці). Відповідно до цього деякі науковці поділяють товарне виробництво на просте і підприємницьке [16, с. 126—127]. До речі, В.І. Ленін також стверджував: "Самым рельефным признаком "предпринимательства" является употребление наемного труда" [7, с. 160]. Якщо погодитися з цією точкою зору, то навіть у США абсолютна більшість фермерських господарств не відносяться до підприємницьких. На думку інших, "підприємницький сектор — це всі, хто виробляє товари та послуги з метою їх продажу й отримання прибутку" [1, с. 71].

"Будь-яка систематична, на власний ризик, самостійна ініціатива щодо розвитку діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торговельних операцій з метою одержання прибутку є підприємництвом" [15, с. 6—7]. "Перехід до ринкової системи господарювання означає перехід до економіки підприємницького типу" [9, с. 5].

Оскільки предметом дослідження запропонованої статті є господарський аспект підприємництва, то роз-

глянемо більш ґрунтовно його зв'язок з типами економічних систем.

На сьогодні людству відомі їхні три типи з притаманними їм моделями. Йдеться про натуральне господарство, товарне виробництво (ринкова економіка) і державно-планова система господарювання. Якщо підприємництво розглядати як наявність певного типу людей, з творчою господарською поведінкою, то в кожному з них були підприємці, до речі, у всіх видах людської діяльності, а не тільки в господарській. Дослідження підприємництва у контексті типу економіки та її господарських одиниць, дає підстави стверджувати, що підприємницькими є не усі типи економіки, а лише та, в якій господарюючий суб'єкт не тільки може, але й змушений проявляти підприємливість. Інша справа, який у нього підприємницький потенціал і як йому вдається його реалізувати на практиці. Такою є тільки ринкова економіка. В ній можливість підприємницької мотивації зумовлена економічною і юридичною свободою виробників, зацікавленістю в результатах праці. У зв'язку з цим Ф. Хайєк справедливо відзначав неправомірність поширених нарікань щодо відсутності або недостатності у різних країнах "талантів до підприємництва". Вони є наслідком не стільки природних властивостей їх населення, скільки обмежень ієрархічного порядку (звичаїв, інститутів) [14, с. 224].

Можливість підприємницької поведінки найбільш характерна для всіх різновидів приватних форм власності і господарювання. Вона притаманна і натуральним господарствам, навіть у радянські часи особистим підсобним господарствам населення. Однак необхідність (як об'єктивна реальність) прояву підприємництва в натуральних господарствах відсутня. Вона притаманна лише ринковій економіці.

Інакше кажучи, ознаки, які притаманні підприємництву (творчість, новаторство, ініціатива тощо), можливі лише за умови економічної свободи людини. Вона забезпечує органічну єдність власності та праці, безпосередню економічну зацікавленість і відповідальність за результати господарської діяльності, збереження та зростання об'єктів власності, сумлінне і творче ставлення людини до праці, раціональне й ефективне використання землі та інших виробничих ресурсів.

Головною метою товаровиробника є максимізація прибутку на засадах високої продуктивності й ефективності виробництва. При цьому стосовно максимізації прибутку, то це є не тільки суб'єктивним стимулом для підприємця, а й об'єктивно зумовленим процесом. Адже для виявлення ініціативи, творчості і новаторства в господарській діяльності, організації виробництва нових товарів необхідно впроваджувати у виробництво останні досягнення в техніці, технологіях, менеджменті. А це потребує чималих коштів, джерелом яких є частка прибутку, отриманого від підприємницької діяльності. При цьому в міру розвитку продуктивних сил, їх динамізму, особливо в епоху НТР, посилюється економічне значення (вагомість) підприємницьких ознак людей. Без них практично неможливо утриматись навіть "на плаву", не кажучи вже про економічне зростання й розвиток.

З другого боку, на відміну від натурального, товарне господарств виробляє продукцію для інших, тобто товари і в цьому плані є "суспільною" ланкою в національній економіці. А тому кожний виробник товарів,

хоча і є економічно самостійним, має враховувати потреби й інтереси тих, на кого він працює. На ринку відбувається зустріч виробника як продавця товару і покупця як його споживача. У контексті підприємництва головним є те, що покупець має вибір. Звідси наявність конкуренції між виробниками за споживача.

Відповідно кожний товаровиробник намагається не тільки максимізувати прибуток, розширити свою нішу на ринку, а й, насамперед, зберегти її. А для цього він змушений постійно удосконалювати техніку, технологію виробництва, форми й методи організації праці, застосовувати нововведення, що підвищують продуктивність праці, якість продукції, знижують витрати виробництва. Конкуренція — це відбір кращих у господарському плані виробників, це звільнення від недбалих та з низькою професійною підготовкою працівників. Інакше кажучи, економічне банкрутство — це "дамоклів меч", який висить над головою кожного товаровиробника. Образно кажучи, в умовах конкуренції, "навіть щоб стояти на місці, потрібно бігти". Успіх у конкурентній боротьбі забезпечений лише тим суб'єктам економіки, які виявляють новаторство, творчість, ризикують тощо.

Отже, кожний суб'єкт у ринковій економіці, у тому числі виробники товарів, об'єктивно змушений бути запозятливим у господарській діяльності. До цього його змушує намагання як максимізувати прибуток, так і затриматись, зберегти своє місце на теренах ринкової економіки. Натомість усі ті суб'єкти, які не виявили належною мірою творчості і новаторства, у кращому разі не отримають належного прибутку, а в гіршому — їм загрожуватиме економічне банкрутство.

З огляду на викладене вище зазначимо, що підприємництво в аспекті типу економіки — це невід'ємний атрибут ринкової системи господарювання, необхідна і достатня умова виникнення її та розвитку. Підприємництво створює загальну соціально-економічну основу ринкової економіки. Остання є підприємницького типу. Відповідно усі господарські одиниці, що виробляють товари і функціонують в конкурентному середовищі, є підприємницькими. А тому некоректною є теза, згідно з якою у ринковій економіці водночас функціонують два сектори — підприємницький (провідна форма господарювання) і непідприємницький. Наголосимо, що йдеться про товарні господарства [10].

Відносно сільського господарства України, то Держкомстат до підприємницьких агроструктур відносить ті з них, яким наданий статус юридичної особи. "В Україні підприємництво здійснюється в будь-яких організаційних формах на вибір підприємця. Основою організаційної форми є підприємство як самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання прибутку" [15, с. 4].

Відповідно сектор господарств населення до підприємницького не відноситься. Але, як відомо, чимало їх, особливо такої групи, як "особисті селянські господарства", мають рівень товарності не нижчий, ніж у фермерських господарствах. Тобто і господарство населення є підприємницьким тією мірою, якою воно реалізує свою продукцію.

Важливим аспектом підприємництва є його зв'язок із економічною діяльністю держави. У цілому це питання

є багатоманітним, складним і, зрозуміло, потребує спеціального дослідження. Водночас вважаємо за необхідне зазначити, що головну ознаку підприємця-товаровиробника — його економічний суверенітет не слід абсолютизувати. Тобто він є відносним і ніколи не набирає абсолютних форм. При цьому йдеться не тільки про загальновідоме положення, згідно з яким економічний суверенітет підприємця обмежений об'єктивними законами ринку. Практично у всіх країнах світу тією чи іншою мірою економічну діяльність підприємців регулює держава. По-перше, держава захищає право власності щодо усіх суб'єктів господарювання. По-друге, держава встановлює і контролює порядок укладання контрактів між останніми та відповідальність за їхнє виконання. По-третє, держава певною мірою регулює ринок робочої сили, тобто відносини між роботодавцями і найманими працівниками. По-четверте, держава реєструє організацію або відкриття підприємства, надає їм статус юридичної особи. По-п'яте, через численні засоби і важелі (як економічні, так і адміністративні) держава впливає на результати господарської діяльності недержавних підприємств. По-шосте, держава передусім через антимонопольне законодавство захищає ринкову конкуренцію.

У широкому розумінні регулятивні дії держави щодо підприємців включають різноманітну державну регламентацію в питаннях цін, податків, відсотків по кредитах, майнової й господарської відповідальності, а також заходи прямої протидії монополюним і олігополюним проявам і сприянню конкуренції.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на відносно високу наукову розробленість сутності підприємництва, значний внесок у цю проблему багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, до цього часу залишається недостатньо розробленим і дискусійним ряд положень з питання підприємництва (насамперед, чи є воно процесом, певною рисою людини чи методом господарювання).

Фундатором розуміння підприємництва як певних рис людини (а не особливого виду діяльності) є Й. Шумпeter. У такому розумінні підприємництво стосується всіх видів і форм людської діяльності, зокрема всіх видів і типів економічних систем. Підприємництво акцентує увагу на тому, що певний частині людей притаманна активна, творча, сумлінна діяльність порівняно з ординарною. За рівності інших умов це дає більший економічний ефект щодо господарської діяльності або більш вагомі результати в політичній та інших видах діяльності людей.

Такий аспект дослідження підприємництва доцільний і є предметом дослідження багатьох наук (соціології, психології, економіки).

Економічний або господарський аспект підприємництва зосереджує увагу на його взаємозв'язку із типом економіки. Із відомих людству економічних систем лише ринкова економіка є підприємницькою (а відповідно усі її господарські одиниці). Тільки в ній забезпечується економічний суверенітет у вирішенні головних організаційних питань: що, як, з ким, скільки і для кого виробляти, у кого купувати засоби виробництва, безпосередня зацікавленість в відповідальності за результати господарювання. Стрижнем ринкової економіки є конкуренція товаровиробників за покупця.

У конкурентному середовищі максимізувати дохід або прибуток від своєї діяльності можна лише за умови постійного пошуку нових, ефективних засобів підвищення ефективності виробництва і впровадження їх у виробництво. Хто цього не робить або робить невдало чи під впливом інших чинників, зазнає економічного банкрутства, тобто перестає бути товаровиробником і підприємцем. Отже, якщо мова йде не про монополістів або відсутність конкуренції за якихось обставин, то всі товаровиробники намагаються виявляти новаторство, творчість та ініціативу. Інша справа, наскільки їм це вдається здійснити.

Таким чином, конкурентне ринкове середовище можна ототожнювати з підприємницьким. А товаровиробник у контексті об'єктивної необхідності володіння певними ознаками та їх реалізації на практиці є підприємцем. Безперечно, є певна частка товаровиробників, яким не повною мірою притаманні вищезгадані ознаки підприємців. Саме вони вимушені вести конкурентну боротьбу за збереження своєї ніші на ринку і постійно ризикують її втратити. І ще одне положення щодо характеристики товаровиробника як підприємця: у міру розвитку продуктивних сил, особливо в епоху НТР, посилюються саме підприємницькі ознаки товаровиробника. В епоху НТР є всі підстави підкреслювати підприємницький аспект останніх. Без прояву ініціативи, новаторства в епоху динамічного розвитку міжнародних зв'язків і конкуренції товаровиробникам важко утриматись навіть "на плаву", не говорячи вже про економічне процвітання та розвиток. Найважливішою ознакою сучасного товарного виробництва (або, як його називають, ринкової економіки) є підприємництво, тобто у цілому це підприємницька економіка. Є всі підстави вважати, що в певному контексті ринкова економіка і підприємництво — поняття ідентичні. Підприємництво створює загальну соціально-економічну основу ринкової економіки. Це невід'ємний атрибут останньої, необхідна й достатня умова для її виникнення та розвитку.

Отже, з погляду економічної теорії таке економічне явище, як "підприємництво", — досить складне і багаторівневе. І не випадково у зарубіжній і вітчизняній літературі вчені економісти по-різному визначають його сутність. Узагальнюючи їх, можна стверджувати, що у господарському аспекті підприємництво — це самостійна діяльність, спрямована на одержання максимального прибутку. А це потребує пошуку і впровадженню у виробництво новітніх видів техніки й технологій, менеджменту, ефективного їхнього використання. У цілому в господарському плані підприємництво — це організація виробництва товарів (матеріальних благ та послуг), заснованої на пошуку нових, більш ефективних виробничих ресурсів, новаторстві в менеджменті, що пов'язано з підвищеним ризиком. Підприємництво, насамперед, здійснюється тими, кому належать виробничі ресурси або хто ними реально володіє, а також менеджерами усіх рівнів (при належній оплаті їхньої праці). Ключовими категоріями підприємництва є такі: одержання прибутку, а по можливості його максимізація; підвищений ризик; вигода; ініціатива, новаторство й творчість; виробництво товарів (при цьому у конкурентному середовищі найголовніше для підприємця — це врахування інтересу покупця, як він визначає цінність тих товарів, які виробляє підприємець. У цьому сучасне й майбутнє

підприємця. У визначеному контексті підприємець і товаровиробник є тотожними господарюючими суб'єктами [10].

Література:

1. Варга В. Роль государства в рыночном хозяйстве / В. Варга // Мировая экономика и международные отношения. — 1992. — № 10. — С. 70—79.
2. Васильева Л.М. Поняття і сутність підприємництва / Л.М. Васильева // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. — 2010. — № 1. — С. 175—178.
3. Губені Ю.Е. Агробізнес у системі організації сільського господарства / Ю.Е. Губені // Економіка АПК. — 2009. — № 7. — С. 34—38.
4. Долан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: Микроэкономическая модель. — С.ПБ., 1992. — 496 с.
5. Жовтанюк І.Б. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.02 "підприємництво, менеджмент, маркетинг" / І.Б. Жовтанюк. — К., 2001. — 19 с.
6. Козьміна Я.Ю. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.07.02 "економіка сільського господарства і АПК" / Я.Ю. Козьміна. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.
7. Ленин В.И. Аграрный вопрос и "критики Маркса": полн. собр. соч. / В.И. Ленин. — Т. 5. — С. 95—268.
8. Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2006. — № 4. — С. 3—10.
9. Маліновська О.Я. Державне регулювання розвитку підприємництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.02.03. "Організація управління, планування і регулювання економікою". — Ужгород, 2006. — 18 с.
10. Мельник Л.Ю. Економічний аспект підприємництва / Л.Ю. Мельник, Ю.Є. Осацька // Держава і регіони: серія: Економіка та підприємництво. — 2006. — № 5. — С. 207—210.
11. Мокряк В. Багатоманітність і суперечливість підприємницьких орієнтацій: історія питання й сучасні реалії / В. Мокряк, Е. Мокряк // Економіка України. — 2009. — № 11. — С. 15—25.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. / 16-е изд. испр. — М.: Рус. яз., 1984. — 797 с.
13. Основи аграрного підприємництва / [за ред. М.Й. Маліка]. — К.: ІАЕ, 2000. — 582 с.
14. Основи економічної теорії: підручник [за ред. С.В. Мочерного]. — Тернопіль: АТ "Тарнекс", 1993. — 688 с.
15. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. — К.: ІАЕ, 1998. — 514 с.
16. Політична економія / [За ред. С.В. Мочерного]. — Львів: Світ, 1990. — 680 с.
17. Рудченко О.Ю. Формування власного капіталу як складова розвитку малого підприємництва / О.Ю. Рудченко, С.О. Клименко // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 54—62.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2011 р.